

Романовська Л.А.

кандидат юридичних наук, докторант Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЯВИ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ЗНАНЬ ЕКСПЕРТІВ У ГАЛУЗЯХ ЮРИДИЧНИХ НАУК В МЕХАНІЗМІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

В умовах верховенства права, які поступово впроваджуються в Україні, розширився арсенал засобів та способів його забезпечення, в тому числі й знаннями. Знання є важливим інструментом для з'ясування фактичних даних з метою встановлення істини, захисту суб'єктів праводносин, охорони їх прав, свобод і законних інтересів. Інколи вони потрібні при з'ясуванні можливих наслідків вступу у цивільні та інші праводносини, коли вони пов'язані із застосування спеціальної термінології, яка має непропорційне тлумачення змісту чи правового становища, або є явно кабальні умови для однієї зі сторін. Використання знань в механізмі правозастосування є однією з неодмінних передумов індивідуального регулювання суспільних відносин у конкретних справах шляхом встановлення правомірних та об'єктивних правових наслідків – суб'єктивних прав, обов'язків, відповідальності в спеціально передбачених для цього процесуальних формах.

У ЦПК України [1] передбачені різні форми використання знань, а саме: залучення спеціаліста (стаття 74), перекладача (стаття 75), експерта з питань права (стаття 73), призначення експертизи (стаття 103) та інші.

Цивільне процесуальне законодавство України містить поняття «спеціальні знання», не розкриваючи його змісту. Однак, положення частини першої статті 103 ЦПК України [1] містять вказівку на те, що «спеціальні знання у сфері іншій, ніж право». Відтак, знання у галузях юридичних наук у розумінні ЦПК України [1] є не спеціальні знання.

Проблеми доцільності використання знань експертів у галузях юридичних наук у механізмі правозастосування досліджувалися в наукових працях таких українських вчених, як: Н. С. Кузнєцоваї, О. Л. Львової, В. К. Мамотова, М. Є. Мочульської, А. В. Омельченка, Н. М. Павлюк, Н. М. Пархоменко, О. А. Поліводського, В. І. Семчука, Р. Б. Шишки й інших.

Здебільше в цих працях йшлося про використання знань у різних галузях юридичних наук у судових процесах: для обґрунтованості рішень нормами матеріального та процесуального права, потім вимогам верховенства права.

Парадигмально більшість дослідників виходять з їх значення у встановленні істини чи обставин, що мають суттєве значення для прийняття обґрунтованих рішень. Безумовно, проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних аналізів експертної діяльності в Україні, з урахуванням темпорального аспекту їх оцінки такої форми узагальнення наукової основи використання знань експертів у різних галузях юридичних наук, як науково-правової експертизи. Однак, досі відсутнє правове регулювання такої експертної діяльності в Україні при використанні у приватній сфері, а в науці висловлюються різні за змістом з цього приводу точки зору.

У цьому дослідженні ставиться за мету в розрізі верховенства права на підставі аналізу позитивного права, судової практики, висловлених наукових підходів до використання в системі правозастосування знань експертів у різних галузях юридичних наук, з'ясувати стан та проблеми такого використання. Означена мета зумовлює необхідність вирішення таких завдань, як: з'ясувати зростання потреби в знаннях експертів у різних галузях юридичних наук, навіть за умови їх оплатності, обґрунтувати підстави використання знань експертів у різних галузях юридичних наук; визначити форму наукової основи, термін «узагальнення та поняття знань експертів» у різних галузях юридичних наук.

Наразі, в практичній діяльності спостерігається поширення та попит на експертні висновки експертів у різних галузях юридичних наук : створені наукові експертні ради різних гілок влади; функціонують ради по науково-правовій експертизі при науково-дослідних інститутах; розпочали діяльність експертні організації в приватній сфері, якими пропонуються послуги з організації та проведення незалежних фахових експертиз експертами у різних галузях науки.

Спонування до замовлення такого наукового аналізу практичних обставин, спричинено різними правовими складнощами, зокрема, неоднозначністю тлумачення окремих правових чи договірних норм, ускладненням їх практичної реалізації, необхідністю доведення законодавчо встановлених правових підстав, наприклад, істотної зміни обставин, яку сторони не могли передбачити при укладанні договору в розумінні статті 652 ЦК України [2], чи обставин, за які наймач не відповідає, що є підставою для звільнення його від плати за весь час, протягом яких діяли такі

обставини і через них майно не могло бути ним використано, в розумінні частини шостої статті 762 ЦК України [2], чи правових підстав для застосування переговорної процедури закупівлі в розумінні частини другої статті 40 Закону України «Про публічні закупівлі» [3] тощо. Формою узагальнення такого науково-теоретичного аналізу практичних обставин є експертний висновок науково-правової експертизи або комплексної наукової експертизи, яка уявляє собою аналізовану систему теоретико-наукових знань експертів.

Водночас, згідно з пунктом 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 №8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [4], вказується на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин, що не потребує спеціальних знань, а також порушення перед експертом правових питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції суду (зокрема щодо вини, неосудності чи недієздатності особи тощо), а так само відповідно до абзаців п'ятого та шостого пункту 2 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 №4 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» [5], звертається увага судів, що не може розглядатися як судова експертиза у розумінні статті 1 Закону України «Про судову експертизу» [6], та статті 41 Господарського процесуального кодексу України [7], дане вченими тлумачення законодавчих актів, пов'язане з наявністю у цих актах неясностей, неузгодженостей, суперечностей чи інших недоліків, такий документ доказового значення не має і посилатися на нього в обґрунтуванні рішення суду не можна. Таке тлумачення має своє підґрунтя, оскільки стосується суб'єктивно мотивованих висновків експертів.

Як, зазначалося згідно статті 103 ЦПК України [1] експертиза може бути призначена судом лише для з'ясування спеціальних знань. У зв'язку з цим, відповідно до абзацу першого пункту 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 №5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» [8], зосереджується увага судів, що для з'ясування обставин, які мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд за заявою осіб, які беруть участь у справі, призначає експертизу, коли необхідність експертного висновку впливає з обставин справи і поданих доказів, а так само, згідно з абзацом другим пункту 2 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 №4 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» [5], у разі дійсної потреби у спеціальних

знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмету доказування призначається судова експертиза, тобто у разі, коли висновок експерта не можуть замінити інші засоби доказування.

Отже, для об'єктивності та правильності прийняття рішення у справі суд як суб'єкт правозастосовної діяльності в певних випадках потребує спеціальних знань та отримує їх у вигляді експертного висновку за результатами призначеної судової експертизи, у разі, коли висновок експерта не можуть замінити інші засоби доказування. Тут вбачаються об'єктивний та суб'єктивний підхід: перший стосується забезпечення верховенства права; другий суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів окремих осіб, а, по суті, маніпулювання.

Експертизу суд має призначити сам, оскільки згідно з абзацами п'ятим та шостим пункту 2 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 №4 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» [5], не може вважатися актом судової експертизи висновок спеціаліста, наданий заявникові (юридичній чи фізичній особі) на підставі його заяви, – навіть якщо відповідний документ має назву «висновок судового експерта» або подібну до неї, оскільки особа набуває прав та несе обов'язки судового експерта тільки після одержання нею ухвали про призначення експертизи судом.

Судова практика не виключає можливість подання стороною у справі експертного висновку як додатку до позовної заяви, тобто отримання стороною у справі за власної ініціативи спеціальних знань, то такий висновок, наголошується в абзаці п'ятому пункту 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 №5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» [8], може розцінюватися лише як письмовий доказ, який підлягає дослідженню в судовому засіданні та відповідній оцінці. Але, якщо стосовно такого письмового доказу в судовому засіданні виникнуть сумніви, то виходячи з характеру матеріально-правового спору та залежно від того, яке значення має наявність у справі такої експертизи, суд повинен роз'яснити особам, які беруть участь у справі, про їх право заявити клопотання про її призначення. При тому йдеться про витрати такої сторони на проведення експертизи.

Отже, цивільним процесуальним законодавством України чітко окреслено підстави використання в системі правозастосування спеціальних знань, зокрема, за наявності ухвали суду про призначення судової експертизи або у якості доказу, якщо експертний висновок щодо спеціальних знань отримано стороною у справі за власної ініціативи.

На цей час експертні висновки науково-правової експертизи або комплексної наукової експертизи можуть бути використанні лише в обґрунтування чи заперечення позовних вимог сторонами судового процесу безпосередньо в позовній заяві. Використання експертного висновку науково-правової експертизи як доказу в суді наразі не є можливим, бо постановами Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 [4] та Вищого спеціалізованого суду України від 23.03.2012 №4 [5] чітко сформульована з цього приводу вимога. Відсутність підстав для використання знань експертів у різних галузях юридичних наук безпосередньо передбачено і статтею 103 ЦПК України [1].

Позиція унеможливлення використання судами знань експертів у різних галузях юридичних наук згідно пункту 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 [4] полягає в тому, щоб це не стосувалося вирішення правових питань, «вирішення, яких віднесено законом до компетенції суду», зокрема: «вини, неосудності чи недієздатності особи тощо». Постає умисне питання, чи може науково-теоретичне обґрунтування практичної проблеми вважатися реалізацією компетенції суду чи ставити під сумнів знання й компетенцію суду? Підтримуючи наукову дискусію, Н. М. Пархоменко, зауважує, що предметом дослідження було офіційне тлумачення норм права та його результати – акти тлумачення. Лише останнім часом з'явилися роботи, присвячені аналізу неофіційного тлумачення загалом та доктринального тлумачення зокрема. Серед актів доктринального тлумачення окреме місце займають висновки науково-правової експертизи [9, с.77].

Так, у 2016 році на звернення портових операторів Одеського морського порту [10], яким не вдавалося довести своє право на пільгу, передбачену абзацом 12 пункту 3 розділу II Тарифів на послуги із забезпечення доступу портового оператора до причалу, що перебуває у господарському віданні адміністрації морських портів України, затвердженого наказом Міністерства інфраструктури України №541 від 18.12.2015, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22.12.2015 за №1608/28053, надано експертний висновок комплексної наукової експертизи щодо неофіційного компетентного тлумачення вищевказаної правової норми. Для підготовки експертного висновку залучені: доктор філологічних наук (наукова спеціальність: українська мова), оскільки тлумачення правової норми вимагало спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів та інших мовних питань (аутентичне тлумачення), що можуть мати юридичні наслідки; доктор економічних наук (наукова спеціальність: економіка, організація і управління підприємством), оскільки тлу-

мачення правової норми вимагало застосування спеціальних знань щодо проведення дослідження економічних термінів; доктор юридичних наук (наукова спеціальність: цивільне право) та кандидат юридичних наук (наукова спеціальність: цивільне право), які здійснили тлумачення правової норми за допомогою правових способів тлумачення. Цікавим фактом такого комплексного науково дослідження став один і той самий результат, отриманий кожним із фахівців з використанням знань відповідної галузі науки. Не викликає сумніву, що такі висновки безспірно є об'єктивними та доктринальними за своєю суттю. Однак, в жодному судовому рішенні у справі №916/2353/18 за позовом щодо права на пільги портового оператора, яка розглядалася Господарським судом Одеської області (рішення від 18.02.2018 [11]), Південно-Західним апеляційним господарським судом (постанова від 05.06.2019 [12]), Касаційним господарським судом Верховного суду (ухвала від 13.08.2019 [13]), не має посилення на експертний висновок комплексної наукової експертизи, хоча за текстом, окремі висновки експертів включено до тексту судових рішень.

Наразі на суд покладається відповідальне завдання щодо забезпечення верховенства права – приймати рішення, які впливають на долі людей, суб'єктів цивільних правовідносин. Зважаючи на постійні зміни в законодавстві та значну завантаженість судів справами і плінність кадрів, а в окремих справах потреба у поглибленому теоретичному дослідженні відповідного питання, експертні висновки науково-правової експертизи чи комплексної наукової експертизи можуть суттєво допомагати суду завершити розгляд справами та прийняти законне й обґрунтоване рішення. Знання набуваються експертами в різних галузях юридичних наук, завдяки тривалим науковим дослідженням окремих питань права. Кінцевою метою наукового забезпечення діяльності судів на сучасному етапі, як підсумував дискусію з цього питання академік В. К. Мамотов, фактично є формування сталої судової практики і судових прецедентів, а також переорієнтування судів на здійснення судочинства на підставі доктрин реального, а не формального права. В основу цього процесу мають бути покладені сучасні фундаментальні наукові знання та практика їх застосування при здійсненні судочинства [14, с.88].

Науково-правова експертиза, поряд із судовою експертизою, як висловився А.В. Омельченко, є ефективним сучасним засобом встановлення доказів згідно процесуального законодавства України [15,с.43]. Н. М. Пархоменко визначає термін «науково-правова експертиза», як дослідження, яке передбачає з'ясування і роз'яснення змісту норм права, що проводиться науковцем (експертом) на власний розсуд або за рішенням

чи дорученням уповноважених суб'єктів шляхом застосування знань у сфері права та використання його результатів у вигляді висновку у правозастосовній діяльності. Науковець слушно, наголошує, що метою науково-експертної діяльності є надання учасникам правових спорів кваліфікованої юридичної допомоги у виявленні дійсної волі законодавства, яка закладена у прийнятих правових актах, що регулюють відповідні суспільні відносини, та здійснення кваліфікованої правової оцінки спірних ситуацій з правозастосування [9, с. 78].

Враховання судом під час прийняття рішення експертного висновку науково-правової експертизи як допоміжного засобу передбачено міжнародними нормативними актами, зокрема: згідно статті 38 Статуту Міжнародного Суду [16], суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує доктрини найбільш кваліфікованих фахівців із публічного права різних націй, як допоміжний засіб для визначення правових норм.

Водночас, слід глянути на проблему ширше, і не зводити її тільки до захисту прав, але й зважати на сучасні тенденції зі зниження правової культури та про перестороги у їх здійсненні.

Відповідно до частини першої статті 12 ЦК України [2] носії цивільного права наділені можливістю за власним розсудом здійснювати своє цивільне право. Презумпція добросовісності і розумності дій особи, яка здійснює власне права, закріплена частиною п'ятою статті 12 ЦК України [2]. Ця презумпція діє поки інше не буде встановлено рішенням суду. Тобто, реалізуючи своє суб'єктивне цивільне право, його носій, з метою забезпечення добросовісності й розумності своїх дій також може мати потребу в експертному висновку науково-правової чи комплексної наукової експертизи. Відтак, доцільність в отриманні знань експертів у різних галузях науки спостерігається не лише в процесі правозастосування, але ще й під час здійснення цивільних прав. Спонування до цього відповідну роль відіграють диспозитивні правові норми, згідно яких носій права спроможний самостійно прийняти відповідне рішення. Принцип диспозитивності в цивільному праві надає підстави для забезпечення здійснення цивільних прав у межах добросовісності й розумності дій носія прав, завдяки використанню результатів науково-правової експертизи чи комплексної наукової експертизи.

Поширеним прикладом є застосування положень статті 652 ЦК України [2], зокрема, у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладанні договору, договір може бути змінений або розірваний за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або не впливає із

сутті зобов'язання. Ініціює таку зміну чи розірвання договору в більшості зобов'язальна сторона, оскільки істотною зміною обставин суттєво ускладнено виконання саме її зобов'язань за договором. Якщо контрагент вимагає від ініціатора незалежну фахову точку зору щодо обґрунтування істотної зміни обставин та причинно-наслідкового зв'язку між такою зміною й правовими наслідками, то експертний висновок науково-правової експертизи чи комплексної наукової експертизи може стати саме таким документом.

Приклади потреби використання знань експертів у різних галузях науки в процесі здійснення цивільних прав можуть слугувати і положення частини п'ятої статті 762 ЦК України [2], зокрема, у 2017 році [2], експертним висновком науково-правової експертизи доведено право сторони вимагати звільнення від орендної плати за весь час, протягом якого вона не може використовувати орендне майно (залізничні товарні вагони) через обставини, за які вона не відповідає, а саме: припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення у межах Донецької і Луганської областей згідно Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.03.2017 «Про невідкладні додаткові заходи із протидії гібридним загрозам національній безпеці України» від 15.03.2017 №62/2017 та розпоряджень ПАТ «Укрзалізниця» №Ц-1/2-2/156 і №Ц-1/2-2/157 від 15.03.2017, що є тривалою перервою в роботі транспорту, яка регламентована умовами відповідних рішень та актами державних органів влади, тобто обставинами, не залежать від волі, бажань та дій зобов'язальної сторони.

Тож, є всі підстави констатувати розвиток нового напрямку теоретичного аналізу експертної діяльності в Україні і форму узагальнення наукової основи такої експертизи, як: науково-правова експертиза чи комплексна наукова експертиза, яка уявляє собою аналізовану систему наукових знань експертів у різних галузях науки та, насамперед, у різних галузях юридичних наук. Проте, правове регулювання науково-правової експертизи, комплексної наукової експертизи, до цього часу відсутнє. Відтак, під сумнівом перебуває і експертних характер носіїв знань у різних галузях юридичних наук, зокрема у приватній сфері.

Через експертизу здійснюється використання знань експертів у різних галузях юридичних наук. Знання судових експертів визначено в процесуальному законодавстві універсальним терміном «спеціальні знання». Вважаємо, що подібний універсальний термін має визначати знання експертів у різних галузях юридичних наук. Враховуючи, що в теорії держави та права юридична наука як система знань – це наука про законо-

мірності процесу розвитку держави і права та сутність держави і права, вона досліджує їх місце і роль у суспільному житті; згідно запропонованої класифікації система юридичних наук представлена, як: загальні теоретико-історичні юридичні науки, галузеві юридичні науки, комплексні юридичні науки, прикладні юридичні науки, міжнародно-правові юридичні науки [18,с.20]. Експерт є обізнаним фахівцем у відповідній галузі юридичних наук, що відповідає науковій спеціальності. Тому, доречно вести мову про такий універсальний термін визначення знань експертів у різних галузях юридичних наук, як: спеціалізовані правові знання.

Спеціалізовані правові знання – це сукупність відомостей спеціалізованого виду, якими володіють експерти (обізнані особи) відповідно до наукової спеціальності в системі юридичних наук, які використовуються для об'єктивного вирішення практичних проблем, що спонукали їх отримання.

З огляду на зазначене вище доцільно зробити висновок, що науково-правова експертиза як форма узагальнення знань експертів у галузях юридичних наук – це дослідження практичних проблем, що потребують використання спеціалізованих правових знань, і надання за результатами експертного висновку для подальшого прийняття компетентною особою відповідного рішення, у разі потреби для цього спеціалізованих правових знань.

Аналіз наукової літератури, законодавства, судової практики дозволяє зробити наступні **висновки**:

принцип диспозитивності в цивільному праві надає підстави для забезпечення здійснення цивільних прав у межах добросовісності й розумності дій носія прав, завдяки використанню результатів науково-правової експертизи чи комплексної наукової експертизи;

є всі підстави констатувати розвиток нового напрямку теоретичного аналізу експертної діяльності в Україні і форму узагальнення наукової основи такої експертизи, як: науково-правова експертиза або комплексна наукова експертиза, яка уявляє собою аналізовану систему наукових знань експертів у різних галузях науки та, насамперед, у різних галузях юридичних наук;

знання експертів у галузях юридичних наук потребують узагальнення таким універсальним терміном, як: спеціалізовані правові знання, що співвідносяться з системою юридичних знань та науковими спеціальностями експертів;

спеціалізовані правові знання – це сукупність відомостей спеціалізованого виду, якими володіють експерти (обізнані особи) відповідно до

наукової спеціальності в системі юридичних наук, які використовуються для об'єктивного вирішення практичних проблем, що спонукали їх отримання;

науково-правова експертиза – це дослідження практичних проблем, що потребують використання спеціалізованих правових знань, і надання за результатами експертного висновку для подальшого прийняття компетентною особою відповідного рішення, у разі потреби для цього спеціалізованих правових знань.

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 27.06.2022).
3. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19/print> (дата звернення: 27.06.2022).
4. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 №8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
5. Про деякі питання практики призначення судової експертизи : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 №4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004600-12#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
6. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
7. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 №1798-XII. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
8. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 №5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-09#Text> (дата звернення: 27.06.2022).
9. Пархоменко Н. М. Науково-правова експертиза: доктринальні та законодавчі виміри. Альманах права. Випуск 10. 2019. С.77-82.
10. Архівні справи ТПП України за 2016 рік.

11. Рішення Господарського суду Одеської області від 18.02.2018 у справі №916/2353/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80198386> (дата звернення: 27.06.2022).
12. Постанова Південно-Західного апеляційного господарського суду від 05.06.2019 у справі №916/2353/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82291871> (дата звернення: 27.06.2022).
13. Ухвала Касаційного господарського суду Верховного суду від 13.08.2019 у справі №916/2353/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83756640> (дата звернення: 27.06.2022).
14. Мамутов В. Проблеми науково-правової експертизи у контексті сталої судової практики судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. №2. 2013. С.88-95.
15. Омельченко А. В. Судові та науково-правові експертизи як засіб встановлення доказів згідно з процесуальним законодавством України. Адвокат. № 5 (152). 2013. С.41-43.
16. Статут ООН і Статут Міжнародного Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 27.09.2022).
17. Архівні справи ТПП України за 2017 рік.
18. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П.М. Рабінович; М-во освіти і науки України; Львів., нац. ун-т ім. І. Франка. Вид. 10-е, доп. Львів: Край, 2008. – 224с.

Романовська Л.А. Прояви та стан дослідження проблематики використання знань експертів у галузях юридичних наук в механізмі правозастосування цивільно-правових норм.

У науковій статті на основі аналізу наукової літератури, законодавства України, матеріалів практики досліджуються сутність і поняття знань експертів у різних галузях юридичних наук та форми їх узагальнення – науково-правової експертизи. Вказуються публікації, які започаткували дослідження цих понять. Охарактеризовано існуючі наукові підходи, судову практику практичні приклади щодо проблем використання знань експертів у галузях юридичних наук у механізмі правозастосування, зроблено спробу дати авторське визнання дефініцій «спеціальні правові знання» та «науково-правова експертиза». Особлива увага у статті приділяється використанню знань експертів у галузях юридичних наук для вирішення практичних проблемних ситуацій, за для чого проводилася науково-правова експертиза або комплексна наукова експертиза.

Ключові слова: знання у галузях юридичних наук, спеціальні знання, спеціалізовані правові знання, науково-правова експертиза, комплексна наукова експертиза, механізм правозастосування.

Romanovska L.A. Manifestations and the state of research of the problems of the use of expert knowledge in the fields of legal sciences in the mechanism of law enforcement of civil law norms.

In the scientific article on the basis of analysis of scientific literature, legislation of Ukraine, materials of practice the essence and concept of expert knowledge in different branches of legal sciences and forms of their generalization - scientific and legal expertise are investigated. The publications that initiated the study of these concepts are indicated. The existing scientific approaches, judicial practice and practical examples of the problems of using expert knowledge in the field of legal sciences in the mechanism of law enforcement are characterized, an attempt is made to give the author's recognition of the definitions of «special legal knowledge» and «scientific and legal expertise». Particular attention in the article is paid to the use of knowledge of experts in the field of legal sciences for solving practical problem situations, for which scientific and legal expertise or complex scientific expertise was carried out.

Keywords: knowledge in the field of legal sciences, special knowledge, specialized legal knowledge, scientific-legal expertise, comprehensive scientific expertise, law enforcement mechanism